

Universiteit
Leiden
The Netherlands

-250.000: de allereerste bewoners van 'Nederland'

Dusseldorp, G.L.; Raczynski-Henk, Y.; Amkreutz, L.; Heerma van Voss, L.; Bouras, N.; t'Hart, M.; ... ; Lucassen, L.

Citation

Dusseldorp, G. L., Raczynski-Henk, Y., & Amkreutz, L. (2022). -250.000: de allereerste bewoners van 'Nederland'. In L. Heerma van Voss, N. Bouras, M. T'Hart, M. van der Heijden, & L. Lucassen (Eds.), *Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland* (pp. 13-18). Amsterdam: Ambo Anthos. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3505097>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3505097>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nog meer
wereldgeschiedenis
van Nederland

Bij Ambo|Anthos uitgevers verscheen eveneens

Wereldgeschiedenis van Nederland

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

HUYGENS INSTITUUT VOOR
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS EN CULTUUR
INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR
SOCIALE GESCHIEDENIS

Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland

Onder redactie van
Lex Heerma van Voss,
Nadia Bouras,
Marjolein 't Hart,
Manon van der Heijden
en Leo Lucassen

m.m.v. Marijcke Schillings

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5448 9

© 2022 Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en Cultuur,
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagillustratie © J. Blaeus *grooten atlas, oft, Werelt-beschryving,*
in welke 't aertryck, de zee, en hemel, wordt vertoont en beschreven (kaart en windroos)

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

TREKKERS EN BLIJVERS			
-250.000	13	-900	45
De allereerste bewoners van 'Nederland'		Vrouwelijke leiders in een patriarchale samenleving?	
Gerrit L. Dusseldorp, Yannick Raczyński-Henk en Luc Amkreutz		David Fontijn	
-8000	19	-800	51
Doggerland		De Vorstengraven van Oss	
Luc Amkreutz en Hans Peeters		Richard Jansen	
-5250	26	70	57
De belangrijkste migratie ooit		Marcia Procula verruilt Spanje voor Nederland	
Luc Amkreutz en David Fontijn		Lien Foubert	
-1300	33	110	64
Bijlen als geld		Een Bataaf zwaait af	
Maikel Kuijpers		Frits Naerebout	
-1100	39	205	70
Grenzeloze landschap- pen voor de voorouders		De ogen van de legioe- nen	
Arjan Louwen		Miriam Groen-Vallinga	
		481	81
		Het Frankische Rijk als kraamkamer van het Nederlands	
		Nicoline van der Sijs	
		716	87
		Friezen verslaan	
		Karel Martel	
		Sven Meeder	
		991	94
		Hoe Sint-Nicolaas verscheen in Nederland	
		Rutger Kramer	
		RELIGIE, RIJKEN, REVOLTES	
		1113	103
		Hollandse polders bij Bremen	
		Marco Mostert	
		1382	109
		Wonderen op reis	
		Hanneke van Asperen	

- 1389** 115
Seksworksters in
Maastricht krijgen een
lap gele stof opgespeld
Jelle Haemers
- 1453** 122
De Griekse Nederlan-
den: van migratie tot
culturele verankering
Raf Van Rooy
- 1481** 129
Deventer wijst Erasmus
de weg naar een
wereldprimeur
Sandra Langereis
- 1485** 135
Omstreden beelden
van Mohammed
Maaïke van Berkel
- 1488** 141
Sterfboecken geven
levensadvies
Catrien Santing
- 1530** 148
Morele lessen uit een
multimediale middel-
eeuwse bestseller
Bram van den Hoven van
Genderen
- 1569** 155
Turken helpen Neder-
landers
Marjolein 't Hart
- 1581** 161
Staten-Generaal zetten
machtigste koning ter
wereld af
Wim Blockmans
- 1592** 167
Hollandse Zending en
katholieke vernieuwing
Genji Yasuhira
-
- ANDERE WERELDEN**
-
- 1600** 177
Beerput onthult
handelsimperium
Wouter van der Meer
- 1602** 183
De Nederlandse taal
gaat overzee
Nicoline van der Sijs
- 1608** 189
De Hollandse Kijker
Fokko Jan Dijksterhuis
- 1625** 196
De Nassause Vloot
begint de Ambonse
Oorlogen
Tristan Mostert
- 1637** 202
De eerste kapitalistische
bubbel
Henk Looijesteijn
- 1639** 208
Een sterrenwacht naar
Leids model in Neder-
lands Brazilië
Huib J. Zuidervaat
- 1640** 215
Nederlanders op
Barbados
Joris van den Tol
- 1641** 221
Een Syrische christen
in Holland
Dirk van Miert
- 1642** 228
Missie naar Chili mislukt
Lisa Kattenberg
- 1643** 234
Waterschappen om
de tafel
Milja van Tielhof
- 1651** 241
De olifanten van
Jan van Riebeeck
Jan Luiten van Zanden
- 1652** 247
Het overspel van Maria
Wens en Henricus
Torquinius
Erik Odegard
- 1654** 253
Een suikerrevolutie
in Frans West-Indië
Wim Klooster
- 1655** 259
Humanitaire hulp
voor vluchtelingen
David de Boer
- 1672** 265
Het Rampjaar in Aleppo
Rosanne Baars en Josephine
van den Bent
- 1673** 271
Een hartverscheurende
brief
Judith Brouwer

1685 277
Het 'Coymans Asiento'
en de Spaanse slaven-
handel
Ramona Negrón

1688 283
Exotische vrucht wortelt
in Amsterdam
Marieke M.A. Hendriksen

1705 290
Maria Sibylla Merian
over rupsen en vlinders
Marieke van Delft

1721 296
Koloniale snuffelaars
Inger Leemans en Josephine
Koopman

1722 302
Malbroek is dood
Joop W. Koopmans

1737 309
Sodomie als export-
product
Jonas Roelens

**NATIONAAL,
KOLONIAAL,
INTERNATIONAAL**

1749 319
Scheepskapitein in
illegale slavenhandel
Gerhard de Kok

1792 325
Land van de Iroquois
opgekocht met Hollands
geld
Gertjan Schutte

1814 331
Nederlandse koningin-
nen als dynastieke
netwerkers
Alpita de Jong, Petra van
Langen, Monica Soeting en
Leonieke Vermeer

1815 338
Vreemde smetten in
Wien *Neerlandsch bloed*
Lotte Jensen

1817 345
De laatste Tunesische
kapers op de Noordzee
Erik de Lange

1830 351
De koloniale ambities
achter de Belgische
Opstand
Beatrice de Graaf

1833 357
Slavernij: afgeschaft of
afgekocht?
Lauren Lauret

1840 363
Sport maakt Nederland
weerbaar
Jelle Zondag

1847 370
De uitvinding van het
nationaalconservatisme
Matthijs Lok

1855 377
Gelijke rechten voor
Joden in Indië
Sietske van der Veen

1863 384
Meerstemmig de
emancipatie bezingen
Rose Mary Allen

1865 391
Poerwolelono beschrijft
zijn geboorte-eiland Java
Rick Honings en Judith E.
Bosnak

1871 397
Kust van Guinea
verdwijnt van de
Nederlandse kaart
Reinder Storm

1872 403
Nederlandse waterstaat
naar Japan en China
Eric Berkers

1873 410
Samen tegen het
'panislamisme'
Cees Heere

1879 417
Rotterdams aandeel in
kolonisering Afrika
Gijs Dreijer

1894 423
Gereformeerden als
'reconquistadores'
van België
Tom-Eric Krijger

1899 430
Zeemansbuurt als
internationale inspiratie-
bron
Vincent Baptist, Hilde
Sennema en Paul van de Laar

1900	436	1924	485	1941	538
Dagelijkse kost in Nederland en op Java		Strijd om de plek van de fiets		Joods bezit: van onteigening tot rechts-herstel	
Elise van Nederveen		Henk-Jan Dekker en Patrick Bek		Marieke Oprel en Wim van Meurs	
1904	442	1926	492	1942	545
Investerings tijdens globalisering: Pieter Bakels zoekt goud in China		Nederlandse geschiedenis in India, Indiase geschiedenis in Nederland		Het begin van de deportaties van Joden uit Nederland	
Robin Philips, Bas van Leeuwen en Zipeng Zhang		Carolien Stolte		Ido de Haan	
1908	448	1929	499	1945	551
Mannen strijden voor internationale vrouwen-rechten		Unilever wordt een multinationale macht		De Nederlander gepeild	
Rose Spijkerman		Frank Veraart		Fons Meijer en Solange Ploeg	
(ON)VEILIG, (ON)AFHANKELIJK					
1917	459	1932	513	1948	558
Engelse soldaat maakt Go-Ahead landskam-pioen		Amsterdam en Moskou maken vuist tegen oorlog		Een nieuwe vorm van slavernij?	
Herman Starink		Sander van der Horst		Daniëlle Teeuwen	
1919	465	1933	519	1953	564
De eerste radio-omroep ter wereld		Rasuna Said in de cel		De Schijf van Vijf voor varkens	
Huub Wijffes		Kirsten Kamphuis		Floor Haalboom	
1921	472	1934	526	1954	571
Anna Lange spreekt recht in Indië		Koloniale natuurbescherming		Otto Huiswoud: een Surinaamse spil in de 'Black Atlantic'	
Rowin Jansen		Raf De Bont en Kristian Mennen		Leo Lucassen	
1922	479	1935	532	1957	577
Nederlander aan het roer van de Chinese revolutie		Ontsluieringen in de Oost		Onafhankelijk India bezoekt Nederland	
Bart van der Steen		Bart Jacobs en Rowin Jansen		Carolien Stolte	

ÉÉN, VRIJ, (ON)GELIJK

1958 587

Tjalie Robinson:
bemiddelaar tussen Oost
en West
Wim Willems

1959 593

Hutspot (met klapstuk)
in Nieuw-Guinea
Geertje Mak

1962 600

Alles is Nieuw-Guinea
wat de klok slaat
Nancy Jouwe

1968 606

In dienst van de derde
wereld
Rimko van der Maar

1969 613

Solidair met de Black
Panthers
Debby Esmeé de Vlugt

1973 619

Hoog Catharijne en het
Sydney Opera House
Rik Hoekstra en Marijke van
Faassen

1976 625

Milton Friedman en de
angst voor een 'Kafka-
samenleving'
Merijn Oudenampsen en
Bram Mellink

1978 631

Sport en mensenrechten:
Argentinië 1978
Paul Reef

1979 638

Acties bij Hoogovens
tegen internationalise-
ring
Rosa Kösters

1983 645

'Brussel' nekt RSV
Sjoerd Keulen en Ronald
Kroeze

1985 652

Eerste Wereld Hoeren
Congres in Amsterdam
Marion Pluskota

1987 658

Een Nederlandse
bijdrage aan Taiwanese
hightech
Mila Davids

1993 665

Nederland wordt
deeltijdland
Timon de Groot

2006 672

Dieren in de volksverte-
genwoordiging
Annemieke Romein

2012 678

Amerika inspireert
schoonmakers tot actie
Ad Knotter

2019 685

Nederlandse stikstofcri-
sis en Zuid-Amerikaanse
ontbossing
Erik van der Vleuten en
Evelien de Hoop

2022 692

Wereldgeschiedenis
is overal
Lex Heerma van Voss

Over de auteurs 699

Illustratie- 705

verantwoording 709

Wegwijzer 711

Personenregister

-250.000

De allereerste bewoners van 'Nederland'

Er woonden hier mensen lang voordat er sprake was van landsgrenzen en Nederlanders. Hun vroegste sporen zijn honderdduizenden jaren oud. Wie zijn zij en wat vinden we van hen terug? Een bijzondere vindplaats bij Maastricht biedt perspectief. Op ons verre verleden, maar ook op ons.

Gelukt! Daar liggen ze dan, de pechvogels. Twee harige bergen aan de modderige oever van de rivier. De damp rijst op uit hun nog warme vacht en op de achtergrond kabbelt rustig het water waarmee ze die koude ochtend hun dorst lesten. Voor de laatste keer. We waren hier al toen het nog donker was, tussen de struiken, vers vuursteen op onze speren. We konden ons geluk niet op toen een moederneushoorn met jongen met veel kabaal dorstig door de bosjes denderde. Wij volgden zodra de snuiten het water raakten. Er volgde een regen van waterdruppels, geloei en geschreeuw. De jonkies zaten vast tussen ons en de oever en konden geen kant op! De rivier kleurde rood. De zon was al op toen we ze eindelijk op de kant hadden. De botte kant van het mes, een van mijn mooiste, drukt koud in mijn hand. Ik kniel en voel de natte, warme vacht. Een bruin oog staart omhoog naar de blauwe leegte. Het scherp glijdt door de harige vacht en de dikke huid daaronder. Mijn hand wordt rood. Ik hoor het brommen van mijn maag, terwijl het water in mijn mond loopt, maar we zullen nog wel een tijdje bezig zijn.

Maastricht-Belvédère

In september 1980 worden vuurstenen werktuigen gevonden in de löss- en grind-groeve Belvédère bij Maastricht. Door de diepte van de vondsten is duidelijk dat ze erg oud zijn. Maandenlang worden de metershoge wanden van de groeve afgespeurd, op zoek naar meer. Een jaar later is het weer raak en worden naast vuurstenen artefacten ook botresten gevonden, onder meer van reuzenhert en moerasschildpad. Die laatste houdt van warmte, wat duidt op een iets warmere omgeving dan vandaag de dag. In de groeve worden uiteindelijk twaalf vindplaatsen opgegraven, in feite concentraties van vondsten. Dit blijken de oudste intacte bewoningssporen van ons land. Door de locatie van alle vuurstenen werktuigen en andere vondsten zo veel mogelijk precies vast te leggen, kunnen we alle aspecten van de vindplaatsen onderzoeken.

Naast een vindplaats uit de laatste ijstijd, van 70.000 jaar oud, blijkt de belangrijkste serie vindplaatsen in de groeve zo'n 250.000 jaar oud. De Maas was toen een trage meanderende rivier, omzoomd door bomen en struiken, moeras-sige laagtes en open plekken. Reeën, edelherten, bizon, beren, reuzenherten, bosolifanten en steppeneushoorns kwamen naar de oevers om te drinken, nijlpaarden dobberden erin rond. Doordat de archeologische resten bij de rivier liggen, zijn ze snel afgedekt door slib. Dát is wat de Belvédère-vindplaatsen zo uniek maakt, een Europese sleutelvindplaats zelfs: vondsten van een kwart miljoen jaar oud die onaangeroerd liggen op de plek waar ze zijn achtergelaten, verzegeld in het landschap. Een zeldzame prehistorische momentopname.

In die momentopname zie je vuurstenen gereedschap, maar ook de botresten en kiezen van jonge steppeneushoorns. Ze liggen samen met botten van edelherten, reeën en bosolifanten op een plek die ooit een natte laagte langs de rivier was. Daar is, naast die kiezen, een 16,5 centimeter groot 'rugmes' gevonden, zo genoemd vanwege de botte rug tegenover de snijkant. Een slachtplaats, of toeval? Bij elkaar geëindigde vondsten? Zogeheten gebruikssporenonderzoek geeft hier antwoord: de snede van het mes vertoont onder een microscoop de typische krasjes en polijsting die door een specialist worden vergeleken met krassen op experimenteel nagemaakte vuurstenen messen die gebruikt zijn op verschillende materialen. De sporen van de poot van een gestorven circusolifant zijn een perfecte match. Het mes is dus zeer waarschijnlijk gebruikt bij de slacht van de twee vergelijkbaar dikhuidige steppeneushoorns!

Puzzelen met afslagen

Maastricht-Belvédère is een uniek, grotendeels onverstoord begraven prehistorisch landschap. De opgegraven botten en vuursteensplinters liggen nog bijna exact op dezelfde plek waar ze 250.000 jaar geleden neervielen. Een Nederlands

Vuurstenen 'rugmes' met daarnaast twee kiezen van jonge steppeneushoorns waarnaast het mes gevonden werd. De gebruikssporen op het mes wijzen op het slachten van 'dikhuiden'.

Pompeji, uniek door de goede conservering.

Maar de vindplaats is ook uitzonderlijk omdat ze samenvalt met een belangrijk historisch scharnierpunt, misschien wel de meest ingrijpende technologische verandering uit de menselijke geschiedenis. De techniek om een vuistbijl te maken, een soort Zwitsers zakmes voor steentijdmensen en honderdduizenden jaren het topje van technisch vernuft, evolueert rond deze tijd in een radicaal nieuwe manier van vuursteenbewerking, de zogenoemde Levallois-technologie. Deze technologie, genoemd naar een voorstadje van Parijs waar ze als eerste ontdekt werd, levert afslagen op. Dat zijn vuursteenscherven die van een grotere kernsteen worden geslagen en die een veel grotere diversiteit aan werktuigtypen mogelijk maken dan daarvoor.

De Levallois-technologie biedt prehistorische mensen eindeloze mogelijkheden, maar om haar goed uit te voeren moet je slim zijn. Dat blijkt uit experimenten: het is lastig aan te leren, je moet er constant je hoofd bij houden en vooruitdenken. Dat zie je in MRI-scans, als je experimentele vuursteensmeden computerspelletjes over Levallois-bewerking laat spelen. In Maastricht krijgen we door de goede conservering realtime inzicht in de beslissingen van mensen 250.000 jaar geleden. Dat gebeurt door *refitting*: het als een puzzel aaneenplakken van alle bewerkingsafval van het maken van afslagen. Het gaat hier om 3D-puzzels van tienduizenden stukjes vuursteen, die ook nog eens niet compleet zijn. Dat is monnikenwerk waar analisten jaren mee bezig zijn geweest.

In Maastricht-Belvédère zie je door dat 'refitten' hoe mensen hun produc-

tiestrategie aanpassen als de kwaliteit van de vuursteen tegenvalt. Soms breekt de kern op een fossiel in de steen, en laat de refitstudie zien dat de maker een nieuw werkvlak zoekt om afslagen te produceren. Het is alsof je als onderzoeker een 250.000 jaar oud moment in het leven van een vuursteensmid als een filmpje kan afspelen. Door dit onderzoek blijkt waar vuursteen bewerkt is en met welk doel. Sommige vindplaatsen in de groeve zijn het toneel van het bewerken van vuursteen dat uit het omringende heuvelland is aangevoerd. De vondsten van de vindplaats van de neushoornkiezen en het rugmes zijn schaars en ze verraden eerder korte jacht- en slachtmomenten; momenten van spanning, waarbij snel een mes of schaaaf gemaakt moest worden, bijvoorbeeld om twee jonge neushoorns te villen.

De uitvinding van een handvat

De werktuigen die men hier maakt worden niet alleen in de hand gebruikt. Vuursteen is heel scherp, en bij kleinere gereedschappen is het verstandig om ze te schachten. Gebruikssporenonderzoek van de randen van spitsen laat zien dat ze dit in Maastricht ook al wisten. Spitsen zijn, de naam zegt het al, lange smalle stukken vuursteen die als speerpunt zijn gebruikt. Dan is een schacht natuurlijk onvermijdelijk, maar ook gereedschappen om planten te bewerken en dieren te slachten worden wel aan een handvat bevestigd. Daarmee is Maastricht een van de duidelijkste voorbeelden van nog een heuse ‘technologische revolutie’. Door het gebruik van een handvat of een schacht kun je veel beter gebruikmaken van het hefboomeffect, waardoor je je kracht efficiënter kan uitoefenen. Het maken van gecombineerde werktuigen is een ingewikkeld proces. Bij een latere neanderthalervondst uit de Noordzee is te zien dat Neanderthalers lijm konden maken. Het is niet onvoorstelbaar dat deze vroege Limburgers dat ook al onder de knie hadden.

Een van de meest veelzeggende vondsten van Maastricht symboliseert de denkkraft en verbeelding van het bestaan in de oude steentijd: een paar druppels rode oker. Oker is een ijzerhoudend, zacht gesteente dat in de Ardennen voorkomt. Op Europese en Afrikaanse steentijdvindplaatsen kom je het vaak tegen. Als je de steen tot poeder vermaalt, heeft het een antiseptische werking. Je kan er huiden mee looien. Je kunt er ook lijm van maken. Met een soms felrode bloedkleur speelt oker in sommige samenlevingen nog steeds een rol bij lichaamsversiering, begravingen en andere rituelen. In de Belvédère-groeve is het rode poeder in een vloeistof verwerkt. Maar waarom? Was het een pigment voor lichaamsversiering, een middel om leer te looien, of toch een ingrediënt van prehistorische lijm? Daar gaan we niet achter komen, maar alle mogelijkheden tonen ons wel een flexibele, vooruitdenkende mens die hier 250.000 jaar geleden leefde.

Wie waren de eerste 'Maastrichtenaren'?

Er zijn geen fossielen van mensen gevonden, dus het is moeilijk te zeggen wie er zo lang geleden kampeerden langs de oevers van de Maas. Onze kennis van de stamboom van de mens, het genus *Homo*, geeft ook geen eenduidig antwoord. Die stamboom zag er jarenlang overzichtelijk uit, als een kale boom met een paar zijtakken. Wij, de soort *Homo sapiens*, prijkten onvermijdelijk op de hoogste tak, andere mensen zoals Neanderthalers, *Homo heidelbergensis* en *Homo erectus* op lagere takken. Als er al iets veranderde, dan gebeurde dat daar: er kwam soms een nieuwe soort bij, er viel er ook weleens een af, en soorten wisselden ook nog weleens van tak. De vindplaatsen in de Belvédère-groeve komen uit het begin van de periode dat Neanderthalers hier tussen 300.000 en 45.000 jaar geleden leefden. Maar er is ten minste één andere kandidaat: het is ook mogelijk dat er groepjes late *Homo heidelbergensis* kampeerden.

Andere informatiebronnen, zoals de op de vindplaats gebruikte vuursteen-technologie, waaronder de al genoemde Levallois-methode, geven misschien inzicht. Er zijn meer van die technologieën bekend, zoals Acheuléen-vuistbijlen en de 'klingtechnologie' (heel regelmatige lange afslagen). Archeologen koppelen technologie traditioneel graag aan mensensoorten. Acheuléen-technologie is dan gemaakt door *Homo erectus* en andere oude soorten zoals *Homo heidelbergensis*, Levallois-technologie zou typisch zijn voor Neanderthalers, en moderne mensen (*Homo sapiens*) gebruikten de klingtechnologie. De mensen van de Belvédère-groeve maakten werktuigen volgens die Levallois-technologie, dus dat waren dan Neanderthalers? Zo eenvoudig is het niet. Het wordt steeds duidelijker dat die simpele koppeling tussen mensensoort en vuursteentechnologie niet te maken valt. Die klingtechnologie, die zo kenmerkend zou zijn voor *Homo sapiens*, wordt bij tijd en wijle ook door Neanderthalers gebruikt. En Neanderthalers zijn niet de enigen die Levallois-afslagen maken: terwijl de Neanderthaler zich in Europa ontwikkelt, evolueert de moderne mens in Afrika. En die begint, rond hetzelfde tijdstip als Neanderthalers, ook de Levallois-techniek te gebruiken. De klingtechnologie gaan ze pas veel later gebruiken. En ook groepen late *Homo heidelbergensis* kunnen best Levallois-afslagen gebruikt hebben!

Door nieuwe ontdekkingen en onderzoek van 'ancient DNA' kunnen die bekende oude stambomen sowieso bij het brandhout. Overeenkomsten in DNA en fysieke kenmerken van onze vele voorgangers duiden op een soort 'metapopulatie' waar zich om allerlei redenen groepen van afsplitsen, maar zich bijna nooit volledig van losmaken. Deze mensen delen continu DNA met elkaar: ze hebben gemeenschappelijke nakomelingen, en er worden ook ideeën uitgewisseld. En een van die ideeën, de Levallois-technologie, verspreidt zich tussen 300.000 en 250.000 jaar geleden als een soort virus door die hele 'metapopulatie'. In dezelfde tijd duikt die overal op, ook in Maastricht. Daarmee weten we nog steeds niet wat voor mensen 250.000 jaar geleden langs de Maas een hapje neushoorn weg-

kauwden. Maar het maakt eigenlijk niet zoveel uit; hoe we ze ook noemen, die ‘eerste Maastrichtenaren’ hebben waarschijnlijk sowieso hun handtekening achtergelaten in het DNA van ons allemaal.

Maastricht-Belvédère onthult een dag in het leven van groepjes slimme jagers en handige techneuten aan de oevers van de Maas. Je kijkt over hun schouders mee naar prehistorische keuzes en vaardigheden, jachttechnieken en strategieën. Je krijgt een indruk van zaken als mobiliteit, groeps grootte en kennisoverdracht. Boven alles is ‘Maastricht’ de sleutel tot het begrip van de overgang naar Levallois-technologie. Dat is geen Limburgse aangelegenheid, en zelfs geen Europese. Het is de techniek die zowel Neanderthalers honderdduizenden jaren lang succesvol maakte alsook een andere, Afrikaanse groep mensen: *Homo sapiens*.

Als je, geïnspireerd door het voorgaande, de Belvédèrelaan in Maastricht op rijdt om die mooie vindplaats eens te bezoeken, moet je teleurgesteld concluderen dat deze wellicht belangrijkste Nederlandse archeologische vindplaats, die vrijwel niemand kent, tegenwoordig een afgedekte vuilnisbelt is. Verscholen tussen wat struiken langs een drukke weg van een bedrijventerrein staat alleen een wat treurig grafmonumentje. Een schraal eerbetoon voor een Europese sleutelvindplaats. Tijd voor eerherstel?

Gerrit L. Dusseldorp, Yannick Raczynski-Henk en Luc Amkreutz

Verder lezen

- L. Amkreutz e.a., ‘Vuursteen verzameld: Over het zoeken en onderzoeken van steentijdvondsten en -vindplaatsen’ (Amersfoort 2016). <https://www.academia.edu/24062948>.
- G. Dusseldorp en Y. Raczynski-Henk, *De eerste mensen in de Lage Landen* (Assen 2022).
- L.P. Louwe Kooijmans, *Onze vroegste voorouders. De geschiedenis van Nederland tot 5000 v.Chr.* (Amsterdam 2017).
- M. Niekus en E. van Ginkel, *Neanderthalers in Noord-Nederland: Leven aan de rand van de oerwereld* (Assen 2020).
- W. Roebroeks, *Oermensen in Nederland: De archeologie van de Lage Landen* (Amsterdam 1990).

Zie ook

-8000, 481, 1113, 1600, 1640

Over de auteurs

Rose Mary Allen is cultureel antropoloog en buitengewoon hoogleraar Cultuur, Gemeenschap en Geschiedenis aan de Algemene Faculteit van de Universiteit van Curaçao.

Luc Amkreutz is conservator Prehistorie bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en bijzonder hoogleraar Public Archaeology aan de Universiteit Leiden.

Hanneke van Asperen is kunsthistoricus en als onderzoeker werkzaam aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Rosanne Baars is postdoctoraal onderzoeker bij de sectie Vroegmoderne Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Vincent Baptist is promovendus en docent Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Patrick Bek is docent aan de Hogeschool Rotterdam en gastonderzoeker aan de Technische Universiteit Eindhoven.

Josephine van den Bent is postdoctoraal onderzoeker bij het Departement Geschiedenis, Kunstgeschiedenis en Oudheid aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Maaïke van Berkel is hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Eric Berkens is onderzoeker bij de Stichting Historie der Techniek aan de Technische Universiteit Eindhoven.

Wim Blockmans is emeritus hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden en oud-rector van NIAS.

David de Boer is postdoctoraal onderzoeker Vroegmoderne Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Raf De Bont is hoogleraar Geschiedenis van de Wetenschap en het Milieu aan de Universiteit Maastricht.

Judith Bosnak is onderzoeker Indonesische Taal en Cultuur en verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) van de Universiteit Leiden.

Corinne Boter is universitair docent Sociaaleconomische Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Nadia Bouras is universitair docent voor de opleidingen Geschiedenis en Urban Studies aan de Universiteit Leiden en vertegenwoordiger van het Nederlands Instituut in Marokko (NIMAR).

Judith Brouwer is data curator en researchdatamanager bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

Mila Davids is universitair docent Bedrijfs- en Techniekgeschiedenis aan de Technische Universiteit Eindhoven.

Henk-Jan Dekker is postdoctoraal onderzoeker bij het Centre international de recherche sur l'environnement et le développement (CNRS) in Parijs.

Marieke van Delft is boekhistoricus, schrijver en zelfstandig onderzoeker. Zij was conservator Oude Drukken bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Fokko Jan Dijksterhuis is universitair hoofddocent Wetenschapsgeschiedenis aan de Universiteit Twente in Enschede en bijzonder hoogleraar Vroegmoderne Kennisgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Gijs Dreijer is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Universiteit Leiden bij de vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis.

Gerrit L. Dusseldorp is universitair docent en onderzoeker aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden.

Marijke van Faassen is historicus en senior onderzoeker bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

David Fontijn is hoogleraar in de Archeologie van Vroeg Europa aan de Universiteit Leiden.

Lien Foubert is universitair docent Oude Geschiedenis bij het Radboud Institute for Culture & History van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Beatrice de Graaf is faculteitshoogleraar en bekleedt de leerstoel Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht.

Miriam Groen-Vallinga is universitair docent Oude Geschiedenis bij het Radboud Institute for Culture & History van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Timon de Groot is onderzoeker bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal en gastonderzoeker bij de Universiteit Utrecht.

Floor Haalboom is universitair docent Medische Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Ido de Haan is hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Jelle Haemers is hoogleraar bij de Onderzoeksgroep Middeleeuwen aan de KU Leuven.

Marjolein 't Hart is emeritus-hoogleraar Geschiedenis van Staatsvorming in Mondiaal Perspectief van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Cees Heere is onderzoeker bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

Lex Heerma van Voss is fellow bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam. Hij was directeur van het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

Manon van der Heijden is hoogleraar Comparative Urban History aan de Universiteit Leiden.

Marieke M.A. Hendriksen is als senior onderzoeker verbonden aan NL-Lab van het KNAW Humanities Cluster in Amsterdam.

Rik Hoekstra is digital historian bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

Rick Honings is Scaliger-hoogleraar en gespecialiseerd in negentiende-eeuwse Nederlandse en koloniale Literatuur, verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) van de Universiteit Leiden.

Evelien de Hoop is universitair docent Gezondheid en Duurzaamheid bij het transdisciplinaire Athena Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Sander van der Horst is historicus Koloniale en Mondiale Geschiedenis. Hij doet onderzoek naar de rol van antimilitarisme binnen internationale, antikoloniale bewegingen.

Bram van den Hoven van Genderen is universitair docent Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Bart Jacobs is hoogleraar Security, Privacy en Identity aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Richard Jansen is universitair docent aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden. Rowin Jansen is promovendus Algemene Rechtswetenschap aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Lotte Jensen is hoogleraar Nederlandse Literatuur- en Cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Alpita de Jong werkt aan een biografie over koningin Wilhelmina 'Mimi' van Pruisen (1774-1837).

Nancy Jouwe is cultuurhistoricus en werkt aan een proefschrift over de Papoeagemeenschap in Nederland aan de Vrije Universiteit.

Kirsten Kamphuis is junior onderzoeker bij het Cluster of Excellence 'Religion and Politics' aan de Universiteit van Münster.

Lisa Kattenberg is universitair docent Vroegmoderne Intellectuele Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Sjoerd Keulen is manager van het account Defensie van de Algemene Rekenkamer.

Wim Klooster is als Robert H. and Virginia N. Scotland Endowed Chair in History and International Relations verbonden aan Clark University in de Verenigde Staten.

Ad Knotter is honorary professor aan de Universiteit Maastricht en researchfellow bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.

Gerhard de Kok is als onderzoeker verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam en aan de Universiteit Leiden.

Josephine Koopman is MA student Heritage and Memory Studies aan de Universiteit van Amsterdam.

Joop Koopmans is universitair hoofddocent Vroegmoderne Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Rosa Kösters is promovendus bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.

Rutger Kramer is universitair docent Middeleeuwse Cultuur aan de Universiteit Utrecht.

Tom-Eric Krijger is universitair docent Cultuurgeschiedenis van het Christendom aan de Universiteit Leiden.

Ronald Kroeze is directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis dat is verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Maikel Kuijpers is universitair docent aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden.

Paul van de Laar is hoogleraar Stadsgeschiedenis en afdelingshoofd Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Erik de Lange is universitair docent in de Geschiedenis van Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht.

Petra van Langen werkt aan een biografie over koningin Anna Paulowna (1795-1865) en is *journal manager* van het *European Journal of Life Writing*.

Sandra Langereis is historicus en werkt als zelfstandig onderzoeker en schrijver.

Lauren Lauret is postdoctoraal onderzoeker aan University College London en universitair docent Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Inger Leemans is hoogleraar Cultuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam en hoofd NL-Lab van het KNAW Humanities Cluster in Amsterdam.

Bas van Leeuwen is senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.

Wouter Linmans is historicus en bestuurs- en redactielid van *Holland Historisch Tijdschrift*.

Matthijs Lok is universitair docent Moderne Europese Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Henk Looijesteijn is historicus en is al researchfellow verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.

Arjan Louwen is universitair docent aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden.

Leo Lucassen is directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam en hoogleraar Migratiegeschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Rimko van der Maar is universitair docent Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam.

Geertje Mak is hoogleraar Politieke Geschiedenis van Gender in Nederland aan de Universiteit van Amsterdam en onderzoeker bij NL-Lab van het KNAW Humanities Cluster in Amsterdam.

Sven Meeder is universitair docent Middeleeuwse Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Wouter van der Meer is senior specialist Archeobotanie bij het Onderzoeksbureau BIAx te Zaan-dam.

Fons Meijer is beleidsmedewerker bij de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) in Den Haag.

Bram Mellink is universitair docent Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Kristian Mennen was postdoctoraal onderzoeker bij de Radboud Universiteit Nijmegen.

Wim van Meurs is hoogleraar Europese Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Dirk van Miert is directeur van het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam en universitair hoofddocent Vroegmoderne Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Marco Mostert is hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Tristan Mostert is verbonden aan de Universiteit Leiden en specialiseert zich in het vroege Nederlandse kolonialisme in Azië.

Frits Naerebout was universitair docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Momenteel is hij zelfstandig onderzoeker op het gebied van de premoderne geschiedenis.

Elise van Nederveen Meerkerk is hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Ramona Negrón is promovendus aan de Universiteit Leiden en datacurator bij het Stadsarchief Amsterdam.

Erik Odegard werkt als postdoctoraal onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.

Marieke Oprel is universitair docent Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Merijn Oudenampsen is politicoloog en socioloog. Hij is als Marie Curie-fellow verbonden aan de Université Libre de Bruxelles.

Hans Peeters is universitair hoofddocent bij het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

Robin Philips is postdoctoraal onderzoeker bij de onderzoeksgroep Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Solange Ploeg is promovendus Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Marion Pluskota is universitair docent Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Yannick Raczynski-Henk is als promovendus verbonden aan de Human Origins Group van de Universiteit Leiden.

Paul Reef is promovendus Politieke en Sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Jonas Roelens is universitair docent Gendergeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

- Annemieke Romein is postdoctoraal onderzoeker Politiek-institutionele en Rechtsgeschiedenis bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.
- Raf Van Rooy schreef zijn stuk als Marie Skłodowska-Curie-onderzoeker aan de Universiteit van Oslo, en is intussen *tenure track*-docent Latijnse Literatuur aan de KU Leuven.
- Catrien Santing is hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.
- Gertjan Schutte is als historicus werkzaam aan de Theologische Universiteit Kampen | Utrecht.
- Hilde Sennema is promovendus Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en docent Architectuurgeschiedenis aan de TU Delft.
- Nicoline van der Sijs is senior onderzoeker bij het Instituut voor de Nederlandse Taal te Leiden en emeritus hoogleraar Historische Taalkunde van het Nederlands aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Monica Soeting werkt aan een biografie over koningin Emma van Waldeck-Pyrmont (1858-1934).
- Rose Spijkerman is historicus en als communicatieadviseur verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG-KNAW) in Amsterdam.
- Herman Starink is clubhistoricus/archivaris van DVV Go-Ahead en Go Ahead Eagles.
- Bart van der Steen is historicus en werkzaam als vakreferent bij de Universitaire Bibliotheken Leiden.
- Carolien Stolte is universitair docent bij het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden.
- Reinder Storm is conservator Cartografie, Geografie en Reizen bij het Allard Pierson | De collecties van de Universiteit van Amsterdam.
- Daniëlle Teeuwen is docent bij de afdeling Economische en Milieugeschiedenis van de Universiteit Wageningen.
- Milja van Tielhof is senior onderzoeker bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.
- Joris van den Tol is Marie Curie-fellow bij de Faculteit Geschiedenis van de Universiteit Cambridge en universitair docent Economische Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Sietske van der Veen is promovendus in de moderne Joodse geschiedenis bij het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en Cultuur (KNAW) in Amsterdam en de Universiteit Utrecht.
- Frank Veraart is universitair docent Techniekgeschiedenis en Transitiestudies, Eindhoven History Lab van de Technische Universiteit Eindhoven.
- Leonieke Vermeer is universitair docent Moderne Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.
- Erik van der Vleuten is hoogleraar Techniekgeschiedenis en Chair van het History Lab van de Technische Universiteit Eindhoven, alsmede wetenschappelijk directeur van de Stichting Historie der Techniek.
- Debby Esmeé de Vlugt is promovendus geschiedenis aan de Universiteit Leiden en het Roosevelt Institute for American Studies in Middelburg.
- Huib Wijffes is bijzonder hoogleraar Geschiedenis van Radio en Televisie aan de Universiteit van Amsterdam en universitair hoofddocent Journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen.
- Wim Willems is emeritus hoogleraar Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.
- Genji Yasuhira is postdoctoraal onderzoeker (researchfellow CPD) bij Japan Society for the Promotion of Science en gastonderzoeker aan University College London.
- Jan Luiten van Zanden is faculteitshoogleraar Global Economic History in an Interdisciplinary Perspective aan de Universiteit Utrecht.
- Zipeng Zhang is promovendus bij de onderzoeksgroep Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Jelle Zondag promoveerde aan de Radboud Universiteit Nijmegen op een proefschrift over de geschiedenis van sport en lichamelijke opvoeding in Nederland.

Huib Zuidervaat was senior onderzoeker bij het Huygens ING en is nu nog gastonderzoeker bij het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur (KNAW) in Amsterdam.

Illustratieverantwoording

TREKKERS EN BLIJVERS

- 250.000 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
-8000 Olav Odé voor Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
-5250 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
-1300 Stichting Restaura
-1100 –
-900 Minja Hemminga, Archol bv
-800 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
70 Rheinisches Bildarchiv Köln
110 –
205 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
384 Bibliothèque nationale de France, BNF Lat. 2205, fols. 125v-126r
481 Sijs, Nicoline van der (hoofredactie) (2011), *Dialectatlas van het Nederlands*, Amsterdam: Bert Bakker. Cartografie: Geografiek, p. 72-73, gebaseerd op: Heine, B. en T. Kuttera (2006), *The Changing Languages of Europe*, Oxford
716 Rijksmuseum, Amsterdam, schenking van de heer F.G. Waller, Amsterdam
991 Ontwerp en uitvoering: Studio Hartebeest, fotografie: Anton Houtappels

RELIGIE, RIJKEN, REVOLTES

- 1113 Marco Mostert
1382 Stichting Middeleeuwse Religieuze en Profane Insignes
1389 Bibliothèque nationale de France, Ms. Réserve, n° 5196, 378r
1453 Österreichische Nationalbibliothek
1481 PeHa/WikiMedia Commons CCA-SA 4.0
1485 Bibliothèque nationale de France
1488 KB|Koninklijke Bibliotheek, 171, E 29
1530 Gouda op schrift, Historische Vereniging Die Goude
1569 –
1581 F. Muller, *Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieprenten...*, (Amsterdam 1863-1882), dln. I en IV, nr. 218
1592 Museum Catharijneconvent, Utrecht, foto Ruben de Heer

ANDERE WERELDEN

- 1600 M. van Waaijen
 1602 Sijs, Nicoline van der (hoofdredactie) (2011), *Dialectatlas van het Nederlands*, Amsterdam: Bert Bakker. Cartografie: Geografiek, p. 76
 1608 DBNL (KB|Nationale Bibliotheek)
 1625 Österreichische Nationalbibliothek/Atlas Blaeu-Van der Hem, deel 40:15, fol. 47-48 (14)
 1637 Teylers Museum, Haarlem
 1639 Kupferstich-Kabinett, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, sign. Ca 226, fol. 107
 1640 New York Public Library
 1641 Universiteitsbibliotheek Leiden, ms. Or. 1228, fol. 38v
 1642 Rijksmuseum, Amsterdam
 1643 Rijksmuseum, Amsterdam
 1651 Rijksmuseum, Amsterdam
 1652 Nationaal Archief, CCo
 1654 –
 1655 Atlas Van Stolk, Rotterdam
 1672 Bibliothèque nationale de France, ms Arabe 1908, fols. 12v-13r
 1673 Rijksmuseum, Amsterdam
 1685 Stadsarchief Amsterdam, 5075, Inventaris van het Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam, inventarisnummer 4771, folio 435, 10 april 1685
 1688 –
 1705 M.S. Merian, *Metamorphosis Insectorum Surinamensium*, Amsterdam 1705, plaat 5. Met de hand ingekleurde ets, 52 x 35 cm. KB|Nationale Bibliotheek, kw 1792 A 19
 1721 Rijksmuseum, Amsterdam
 1722 Rijksmuseum, Amsterdam
 1737 Rijksmuseum, Amsterdam

NATIONAAL, KOLONIAAL, INTERNATIONAAL

- 1749 –
 1792 Library of Congress, Geography and Map Division
 1814 Rijksmuseum, Amsterdam
 1815 –
 1817 Maritiem Museum
 1830 Rijksmuseum, Amsterdam
 1833 Nationaal Archief, CCo
 1840 Het Utrechts Archief
 1847 Rijksmuseum, Amsterdam
 1855 Joods Cultureel Kwartier
 1863 Nationaal Archief, CCo.
 1865 Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 32087
 1871 Allard Pierson UvA, HB-KZL 101.15.01
 1872 –
 1873 –
 1879 Rijksmuseum, Amsterdam
 1894 Tom-Eric Krijger
 1899 Museum Boijmans Van Beuningen

- 1900 Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)
 1904 Collectie NEHA. Kleine archieven en losse stukken, inventory number 110
 Nederlandsch Economisch-Historisch Archief (NEHA), Amsterdam
 1908 Atria. Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis

(ON)VEILIG, (ON)AFHANKELIJK

- 1917 Archief DVV Go-Ahead (inkleuring Kick uitgevers/Julie Vielvoije)
 1919 Instituut voor Beeld en Geluid
 1921 Archief Anna Lange
 1922 Marien van der Heijden
 1924 Archief Rijkswaterstaat, collectie Meetkundige Dienst (reproductie Stichting
 Historie der Techniek, Eindhoven)
 1926 –
 1929 Het Geheugen/KB|Nationale Bibliotheek
 1931 Atlas Van Stolk, Rotterdam
 1932 Adolf Ehrst, *Der Weltbolschewismus* (Berlijn, Leipzig: Nibelungen-Verlag, 1936), p. 125
 1933 Bassano Ltd.
 1934 A. Hoogerwerf, 'Bergen, bosschen en blangs in de Gajo- en Alaslanden. Een tocht
 door de Gajo- en Alaslanden en iets over het Löser-reservaat', *Drie jaren Indisch
 natuurleven* (Batavia: 1939): 256
 1935 KITLV-archief 153476
 1941 –
 1942 –
 1945 Nationaal Archief, CCo
 1948 Nationaal Archief, Den Haag, Deli Maatschappij, nummer toegang 2.20.46, inv.nr.
 814
 1953 Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Veeartsenijkundige Dienst 2.11.29, inv.
 nr. 779
 1954 H. Weiss, 'Between Moscow and the African Atlantic: the Comintern Network of
 Negro Workers, *Monde(s)*, 10, 89-108. DOI: 10.3917/mond1.162.0089
 1957 Fotocollectie ANEFO

ÉÉN, VRIJ, (ON)GELIJK

- 1958 Privécollectie familie Boon
 1959 NA 2.20.60.05 Demografisch Onderzoek NNG, inv.nr. 93
 1962 Nationaal Museum van Wereldculturen
 1968 Nationaal Archief, CCo, Bert Verhoeff/ANEFO
 1969 Nationaal Archief, CCo, Rob Mieremet/ANEFO
 1973 Australian National Library/Ern McQuillan
 1976 IISG, Amsterdam
 1978 Jean-François Batellier, CC BY-SA 4.0
 1979 Nationaal Archief, CCo, Rob Mieremet/ANEFO
 1983 Nationaal Archief, CCo, Rob Bogaerts/ANEFO
 1985 Jacques Prayer/Gamma-Rapho/Getty Images
 1987 –
 1993 Nationaal Archief, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Directoraat-
 Generaal voor de Arbeidsvoorziening, inv. 2.15.62, nr. 1315

2006	Partij voor de Dieren
2012	Rob Nelisse
2019	Len Munnik
2022	—

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten te regelen voor alle in dit boek opgenomen illustraties. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich alsnog tot de uitgever te wenden. Indien er bij een jaartal een streepje staat, bevindt het beeld zich voor zover de uitgever kon nagaan in het publiek domein.

Wegwijzer

Begrip	Jaartal van bijdrage
Afrika	110, 205, 1602, 1651, 1749, 1817, 1871, 1879, 1929, 1968
Amerika's (zie ook Verenigde Staten)	1639, 1642, 1652, 1830, 1833, 1932, 1954, 1968, 1976, 1978, 2019
Arbeid	1899, 1900, 1948, 1979, 1983, 1993, 2012
Australië	1973
Azië	205, 1625, 1641, 1672, 1673, 1865, 1872, 1904, 1922, 1926, 1929, 1932, 1935, 1957, 1959, 1962, 1968, 1987
Bestuur en politiek	716, 1569, 1581, 1592, 1602, 1643, 1652, 1672, 1722, 1830, 1833, 1847, 1855, 1924, 1935, 1945, 1957, 1962, 1976, 1983, 2006, 2019
Boeken	1453, 1481, 1488, 1530, 1641, 1705, 1865
Caraïben	1602, 1640, 1654, 1855, 1863
Democratie	1581, 1908, 1945, 1976
Derde wereld en oriëntalisme	1959, 1968
Economie	-1300, 1637, 1976
Europa	-5250, -1300, -1100
Geld en financiën	-1300, 1581, 1640, 1655, 1792, 1833, 1879, 1904
Gidsland	1978, 2022
Globalisering	1904, 1929, 1969, 1979, 2022
Handel (koopmansgeest)	1569, 1600, 1637, 1640, 1651, 1654, 1672, 1705, 1721, 1817, 1871, 1879, 1929
Identiteit (nationale)	-1100, -900, -800, 110, 205, 1642, 1643, 1815
Indonesië	1602, 1688, 1855, 1865, 1871, 1873, 1900, 1921, 1922, 1929, 1933, 1934, 1948, 1958, 1959, 1962
Industrie en industrialisatie	1953, 1979, 1983
Islam	1485, 1873, 1933
Joden	1485, 1654, 1655, 1688, 1855, 1879, 1941, 1942
Kapitalisme	1637, 1904, 1987
Kennis en wetenschap	-250.000, 205, 1481, 1530, 1608, 1641, 1642, 1688, 1705, 1721, 1722, 1737, 1872, 1926, 1935, 1945, 1962, 1976

Koloniën en kolonialisme	1625, 1640, 1651, 1652, 1654, 1673, 1721, 1792, 1830, 1833, 1855, 1863, 1865, 1871, 1873, 1926, 1929, 1932, 1933, 1934, 1948, 1953, 1959
Landbouw (boeren)	-5250, -1100, 1900, 1929, 1953, 2019
Media	1488, 1530, 1655, 1672, 1673, 1705, 1722, 1919, 1931, 1945, 1983
Migranten en migratie	-250.000, -5250, 70, 110, 384, 1113, 1453, 1655, 1894, 1948, 1973, 1979
Mythes (nationale)	110, 1643, 1847, 2022
Natuur en milieu	-8000, -5250, -1100, -800, 1113, 1530, 1651, 1654, 1705, 1865, 1929, 1934, 1953, 2006, 2019
Oorlog en vrede, legers	70, 110, 716, 1569, 1581, 1608, 1625, 1672, 1673, 1722, 1817, 1873, 1904, 1917, 1931, 1935, 1941, 1942, 1962, 1815, 1830, 1847, 2022
Patriottisme en nationalisme	1643
Poldermodel	1113, 1643
Polders	1581, 1592, 1652, 1673, 1737, 1749, 1817, 1879, 1921, 1941, 1948, 1978, 1985
Recht	110, 205, 1382, 1641, 1642, 1873
Reizen	-1300, -1100, -800, 384, 991, 1382, 1481, 1485, 1488, 1592, 1641, 1655, 1705, 1847, 1855, 1873, 1894, 1959
Religie en religieuze uitingen	1830, 1847, 1873, 1922, 1932, 1954, 1957, 1968, 1969, 1979, 2012
Revolutie, opstand en utopie	1453, 1641, 1672, 1815, 1863, 1865, 1899, 1958
Schone letteren	-900, 1389, 1642, 1737, 1959, 1985
Seksualiteit	1640, 1652, 1654, 1685, 1705, 1721, 1749, 1833, 1863, 1871, 1932, 1941, 1942, 1948, 1954, 1969
Slavernij en racisme	1840, 1917, 1919, 1924, 1978
Sport en vrije tijd	384, 1899, 1924, 1973
Steden en stedelijke cultuur	1602, 1688, 1705, 1749, 1855, 1863, 1948, 1954
Suriname	481, 1453, 1481, 1602, 1641
Taal	-250.000, -5250, -1300, -800, 1113, 1639, 1904, 1919, 1929, 1935, 1973, 1987
Techniek	1643, 1815, 1924, 1993, 2022
'Typisch' Nederlands	1581, 1792, 1919, 1945, 1954, 1962, 1969, 2012
Verenigde Staten	1600, 1654, 1688, 1953, 1959
Voedsel en drank	1581, 1814, 1957, 1962
Vorsten en staatshoofden	1705, 1899
Vrije kunsten	1833, 1863, 1932, 1978
Vrijheid en tolerantie	-900, 70, 991, 1389, 1642, 1673, 1688, 1908, 1921, 1933, 1959, 1993
Vrouw-man (of man-vrouw)	-8000, 1113, 1643, 1817, 1872
Water	1655, 1894, 1919, 1931
Zuilen	

Personenregister

- Aalders, Willem 371
Aardenne, Gijs van 647-649
Abd al-Muttalib, grootvader Mohammed 137
Abdemitala, oom Mohammed 137
Abdulaziz, sultan 410, 412
Abdurrahman al-Zahot 410-412, 414
Abendana, Isaac 257
Abendana, Jacob 257
Abendana, Mordechay 257
Abspoel, Abraham Johannes 367, 368
Abu al-Qasim 95
Adams, John 325
Addis, Thomas 217
Adelheid van Italië 96
Adelman, Jeremy 355
Adolf II van Holstein, graaf 107
Adolf van Nassau 336
Adorno, Anselme 136
Adriaans van Lodesteyn, Machtelt 274
Adrianus VI, paus 172
Adventus, Julius 72
Aesopus 269
Agricola, Rudolf 125, 130-134
Aingsmose, Leif 614
Aisha, vrouw Mohammed (Aisiyyah) 138, 522
Akotie, Kakeria 299, 300, 323, 324
Albrecht 'de Beer', markgraaf 108
Aleandro, Girolamo 124
Alexander I, tsaar 334
Alexander de Grote 149
Alfonsi, Petrus 137
Ali Alaudin Mansur Syah 412
Allende, Salvador 611, 626, 627
Alva, hertog van 156-158, 163
Alzaga, Valery 680
Ancona, Hedy d' 653
Andriessen, Frans 648, 650
Anna van Engeland, koningin 303, 306, 307
Ansain, Alexandre 124
Antoninus, keizer 250
Areskine, Robert 395
Aristoteles 149
Arndt, Ernst Moritz 343, 344
Arnold, hertog van Gelre 137
Arnold, ontginningsexpert 103
Arrivabene, Giovanni 355
Asche, Kurt 548
Asscher, Abraham 545
Asser, Tobias 693
Athanasios van Alexandrië 76
Atta 323, 324
Augendus, Marcus Celerinius 66, 67
Augustus, keizer 66
Bakels, Pieter 442, 444-447
Baldaeus, Philippus 494
Baldwin, James 575
Barend, Sonja 633
Barentsz, Willem 340
Barosso del Pozo, Juan 278, 280
Barrow, John 245
Bates, Elizabeth 355
Bates, Jozua 355

- Bather, J.A. 452
 Batt, Jacob 125
 Baud, Jean Chrétien 358
 Baudet, Thierry 370, 371
 Bauduin, Antoon 406
 Becks, Lien 463
 Beeckman, Isaac 192
 Beek, W. van der 533, 534
 Beieren, Jacoba van 165
 Beijen, L.R. 335
 Bel, Christiaan 313
 Belle, Josua van 278, 281, 282
 Belle, Pedro van 278, 280
 Belle, Pieter van 216
 Belmonte, Manuel de 281, 282
 Benedictus IX, paus 78
 Benoist, Jean 255
 Bentham, Jeremy 674
 Bergh, Lily van den 614, 618
 Berlage, Hendrik 524
 Bernard, Charles 529-531
 Bernard, Jacqueline 571
 Bernard, prins 602
 Berssenbrugge, Henri 434
 Beuningen, familie Van 112
 Bie, Wim de 649
 Bieleman, Jan 686
 Bilderdijk, Willem 375
 Birch, Arnold 464
 Blaeu, Johannes 213
 Blicck, Cornelis 273, 274, 276
 Blicck, Jan 271, 273, 276
 Blicck, Joan 273-276
 Blicck, Joanna Maria 276
 Blicck, Lijsbeth 271, 273-276
 Blicck, Machteld 273, 274
 Blicck, Maria 273
 Bloemaert, Abraham 169
 Boccaccio 123
 Bolkestein, Frits 629
 Bonald, Louis de 375
 Bontebal, Maria 273
 Boormer, Jan 320
 Boon, Rogier 589
 Borch, Harmen ter 275
 Boreel, Willem 262
 Bosau, Helmold van 107
 Boshart, Elze 673, 676
 Bosse, Pieter Philip van 401
 Bossuet, bisschop 375
 Braam, Aegidius van 349, 350
 Brahe, Tycho 211, 212
 Braks, Gerrit 688
 Brand, J. van den 461
 Brandes, Jan 244
 Braun, Karl 469
 Brecht, Bertolt 479
 Bredero, Richard Hubertus 619
 Breitner, George Hendrik 434, 435
 Bremen, Frederik van 103-105, 107, 108
 Breslauer, Mischa 546
 Breslauer, Rudolf 546
 Breslauer, Stefan 546
 Breslauer, Ursula 546
 Breuil de Saint-Germain, J. du 452
 Breydenbach, Bernhard von 136, 137, 153
 Brouwer, Hendrick 228, 229, 233
 Bruma, Eddy 576
 Bruntlett, Chris 490
 Bruntlett, Melissa 490
 Brusse, Marie Joseph (Rie) 433-435
 Buchanan, Sir Andrew 361
 Buddingh, Adriaan 392, 393
 Budé, Guillaume 124
 Bunker, Ellsworth 603, 604
 Burke, Edmund 371, 372, 375
 Busti, Paolo 328, 329
 Butler, Josephine 654
 Cadigam, vrouw Mohammed (Khadija) 137, 138
 Caens, Bette 119
 Cahill, Joseph 622
 Caldwell, Bill 614
 Canterbury, Anselmus van 142
 Caracalla, keizer 70
 Casas, Bartolomé de las 232
 Caspari, Manfred 648
 Casteleyn, Pieter 263
 Castro, Fidel 606
 Catarina, slaafgemaakte 249, 250
 Cats, Jacob 275
 Cazenove, Theophile 327-329
 Celerinius Augendun, Marcus 66
 Celerinius Augendus 67
 Celerinius Fidelis 67
 Celerinus, Marcus Valerius 58-60
 Chalcondyles, Demetrius 123
 Chomel, Noël 284
 Christina van Zweden, koningin 225

- Chroesjtsjov, Nikita 607
 Chrysoloras, Manuel 123
 Churchill, Henrietta 303
 Churchill, John 302, 303
 Churchill, Winston 302, 461
 Cicero 130, 132, 149
 Claudius, Matthias 341
 Claudius Civilis 57, 68
 Claus, Hugo 606
 Cleaver, Eldridge 614
 Cleaver, Kathleen 614
 Clemens VIII, paus 168
 Clovis, koning 81-83
 Clusius, Carolus 206
 Codde, Petrus 171
 Coen, Jan Pietersz. 197, 198
 Cohen, David 545
 Colbert, Jean-Baptiste 258
 Colijn, Hendrikus 487
 Commelin, Jan 283-285, 289
 Cooke, Catherine 359
 Cooke, Johanna 359
 Copeman, Mary 220
 Copernicus, Nikolaus 192
 Corneille, Pierre 341
 Corver, Jan 466
 Cosimo II de' Medici, groothertog 192
 Costa, Isaac da 375
 Coster, Jan 309, 311-314
 Courteen, Willem 217
 Coymans, Balthasar 277-282
 Coymans, familie 382
 Coymans, Jean 381
 Crispe, John 219
 Crockaert, Paul 504
 Crol, Johannes Didericus 385, 386
 Cromwell, Oliver 219
 Cunha, Tristão de Bragança 496
- Daendels, Herman Willem 400
 Dagobert III, koning 91
 Dam, Marcel van 555
 Damasus II, paus 78
 Dannecker, Theodor 548
 Daudt, Hans 553, 629
 Davis, Mark 679
 Dekker, Ton 673
 Dercksen, Jacobus Marinus Everhardus 389, 390
 Derscheid, Jean-Marie 529
- Descartes, René 194
 Deschamps, Eustache 118
 Destriveaux, Pierre 353
 Deth, Arthur Gerard van 425
 Dewey, Thomas 556
 Dijk, Kees van 649, 650
 Dirk III, graaf 106
 Djojopoespito, Suwarsih 522
 Dollon, James 217
 Domitianus, keizer 59
 Donaldson, Sue 674
 Dongen, Kees van 430-435
 Doorn, Cornelis van 403, 406, 409
 Doorn, Jacques van 629
 Dooyeweerd, Herman 371
 Drees, Willem 627
 Drysdale, C.V. 452
 Dubois, Diana 286
 Du Bois, W.E.B. 575
 Ducelle, Lilian 589
 Dumont, Hermina 573-576
 Dunk, Hermann von der 371
 Duong Van Giao 496
 Dusseldorp, Dick 619-624
- Eck, Daniël van 380
 Egeria, non 137
 Ehrt, Adolf 516
 Eichmann, Adolf 548
 Eichstadt, Lorentz 211
 Ellicott, Joseph 328, 329
 Emma, koningin 430
 Erasmus, Desiderius 124, 125, 129, 132-134
 Ercilla, Alonso de 231, 232
 Erikson, Nicholas 348, 349
 Erpenius, Thomas 222, 225, 226
 Erven, Elisabet 319, 322, 323
 E.S., kunstenaar 146
 Escher, George 406-408
 Escobar, Andreas de 146
 Euwens, Ambrosius Petrus 386
 Evans, Paul 330
- Fabricius, David en Johannes 191
 Farnese, hertog van Parma 157
 Feodorovna, Maria 334
 Feuchtinger, Max Erich 489
 Filelfo, Francesco 125
 Filips II, koning 156-158, 161-165, 168, 232
 Filips IV, koning 232

- Filips de Schone 124
 Fimmen, Edo 579
 Floyd, George 576
 Fonseca, plantage-eigenaar 571
 Fontaine, Jean de la 269
 Fordolt, ontginningsexpert 103
 Francius, Petrus 127
 Frederik Hendrik, stadhouder 171, 209, 236, 239
 Friedrich Wilhelm III, koning 332
 Fünten, Ferdinand aus der 545
- Gaag, Jacob van der 606
 Galilei, Galileo 189, 191-194
 Gallup, George 552-554, 556
 Gandhi, Mahatma 497, 515
 Ganspoel, Constance van 256
 Ganspoel, familie Van 256
 Ganspoel, Samuel van 256
 Garvey, Marcus 573
 Gaza, Theodorus 123
 Geerts, A.J.C. 406
 Gelderen, Emmy van 379
 Gemmeker, Albert Konrad 546
 Gemmink, Johannes 594
 Gennep, Rob van 614
 Gentz, Friedrich von 375
 Gerards, Balthasar 170
 Gerbens, Cornelis 219
 Gerbrands, Cornelis 215, 217
 Gerson, Jean 142, 144
 Geta, keizer 70
 Ghistele, Joos van 135-137, 140
 Globodnik, Odilo 549
 Goedaert, Johannes 293
 Goes, Antonides van der 300
 Goethe, Johann Wolfgang von 335
 Goliath, Cornelis 212
 Golius, Jacob 212, 213, 222-226
 Gon Netscher, Adriaan David van der 361
 Gordianus III, keizer 73
 Graff, Dorothea Maria 291, 295
 Graff, Johan Andreas 290, 291
 Graff, Johanna Helena 290
 Graus, Dion 676
 Gregorius XIII, paus 168
 Grimoald II, hofmeier van Neustrië 90, 91
 Groen, Martine 655
 Groeneboer, Kees 185
 Groen van Prinsterer, Guillaume 370-375
- Groes, Herman van 258
 Groot, Hugo de 126, 232, 275
 Gsell, Georg 295
 Guizot, François 375
 Güngsangnurbu, gouverneur van Kalaqin 444-447
- Haas, Jaap de 610
 Haes, Bertus 462-464
 Haes, Edu 462, 464
 Haga, Cornelis 159
 Hagen, Steven van der 177
 Hagerop, Christiaan 319-324
 Harberger, Arnold 626
 Harriot, Thomas 191
 Harrison, Ruth 674
 Hasselaar, Kenau van 340
 Hatta, Mohammed 496, 497, 514, 580
 Hay, James 217
 Hayek, Friedrich 371, 626-628
 Hazekamp, Anja 677
 Heemskerk, Theo 474-476
 Heerema, Enneüs 647
 Heeren, Arnold 375
 Hegius, Alexander 131, 133
 Heim, Johanna Sibylla 290
 Heimans, Eli 527, 528
 Heinsius, Daniel 126, 127
 Heisterbach, Caesarius van 144
 Heldewier, Maurice baron 412
 Heldring, Jérôme 628, 629
 Heliaszoon, Gerard 131-133
 Helikin, ontginningsexpert 103
 Hendrik, priester en ontginningsexpert 103, 105
 Hendrik II, keizer 96
 Hendrik III, keizer 78, 164
 Henkaba, Quasje 323
 Henkes, Chris 687
 Henry, Antoine 257
 Henry, Guillaume 257
 Henry, Michel 257
 Hepp, Valentijn 423-426, 428
 Herckmans, Elias 228, 229, 233
 Hermite, Jacques I' 199, 200
 Hermonymus van Sparta, Georgius 124
 Herwijnen, Louis Gericke van 401
 Herzberg, Abel 545
 Hevelius, Johannes 213, 225
 Heydrich, Reinhard 549

- Hijo, ontginningsexpert 103
Hildesheim, Johannes van 136
Hill, Robert 257
Himmeler, Heinrich 549
Hitler, Adolf 484, 538
Hobsbawm, Eric 695
Ho Chi Minh 415
Hoffmeister, Johan Hendrik 374
Hogenberg, Frans 162
Homerus 126, 129
Hond, Maurice de 555
Honoratus, Lucius Calpurnius 66
Howard, Elbert (Big Man) 615, 617
Hudig, Johanna 477
Hugill, Stan 431
Huiswoud, Bert 571
Huiswoud, Henrietta 571
Huiswoud, Otto 571-576
Huiswoud, Rudolf Francis 571
Huizinga, Johan 371
Hunt, William 220
Huygens, Constantijn 297
Huygens, Willem 319, 322
Huygen Schapenham, Gheen 200
- Idenburg, Alexander Willem Frederik 562
Idenburg, Ph.J. 553
Idzerda, Hanso 465, 466, 468-470
Ignatjev, Nikolaj 414
Imhoff, Gustaaf Willem van 494
Indus, Bataaf 67
Injacoreda 323
Insinger, A.F. 359-361
Insinger, J.H. 359
Ismail, Rasimah 520, 522
Isocrates 130, 132
Israëls, Jozef 438
Ivens, Joris 609
- Jacob II, koning 165
Jacobeus, Peterus 148
Jacobs, Aletta 451
Jahn, Friedrich Ludwig 364, 367
Jappa 323
Jan IV, hertog 165
Jansen, Claes 255
Jansen, Sacharias 194
Jansenius, Cornelis 171
Jennings, Robert 218
Jennings, Sarah 303, 307
- Jensius, Johannes 127
Jocundus, hagiograaf 78, 79
Johan Maurits van Nassau-Siegen 209-213, 229, 248, 251, 254
Johannes XIII, paus 94
Johnson, Hay 217, 218
Jokinen, David 489
Jonge, Freek de 633, 635
Jonge, Wim de 551
Jongkind, Johan Barthold 433
Jordaan, Leo 510
Jordan, Pete 490
Jouwe, Nicolaas 600, 604, 605
Juan van Oostenrijk, Don 163
Juliana, koningin 601, 602
Julianus de Afvallige, keizer 82
Jurgens, Antoon 501-503
Justinianus, keizer 250
- Kaisiëpo, Markus 604, 605
Kappeyne van de Coppello, Annelien 653, 655
Kapur, B.K. 578
Karel I, koning 165, 217
Karel II, koning 303
Karel V 355
Karel de Grote 77, 92, 96
Karel de Kale 85
Karel Martel 87, 91, 92
Katayama, Sen 514, 572
Kehrer, Frans F.W. 448, 449, 451, 452
Keller, Lieke 673
Kennedy, John F. 602
Kennedy, Robert 603
Kepler, Johannes 191
Kerdijk, Henry 418, 419, 421
Kerdijk, Lodewijk 419, 420
Keynes, John Maynard 625
Kip, Johannes 321
Kisch, Egon Erwin 433, 434
Kleist, Heinrich von 343
Kloppenburger-Versteegh, Johanna Maria Carolina 287
Kok, Wim 672
Kolkman, Fré 462, 464
Kom, Anton de 514-516, 571, 575, 576
Koot, Henry 532, 533, 536
Kooten, Kees van 649
Körner, Theodor 343, 344
Korthals Altes, Frits 656

- Kossmann, Ernst 371
 Kovind, Ram Nath 582
 Kremer, Arnoldus Johannes Cornelius 366
 Kuiper, Bert 683
 Kuyper, Abraham 371, 423, 425, 427, 429, 437
 Kymlicka, Will 674

 Labadie, Jean de 291
 Laet, Johannes de 211-213, 229, 231
 Lafour, Lucien 617
 Lamennais, Félicité Robert de 275
 Lammers, Han 606
 Landon, Alfred 552
 Lange, Anna 472-474, 476
 Lange, David van 218
 Lange, Erik de 355
 Lansberge, Reinhard Frans Cornelis 387
 Lascaris, Constantinus 123
 Lascaris, Janus 123-126
 Last, Jef 484
 Leeu, Gheraert 149, 150, 152
 Léger, Jean 262, 264
 Lehnhoff, F. 452
 Lenin, Vladimir 479, 480, 482-484
 Leo IX, paus 78
 Leopold I, koning 354, 356
 Leopold II, koning 418, 420, 421, 503
 Lever, William 503
 Lévy, Sylvain 496
 Lhermite, Pierre 255, 258
 Lindo, Isaac A. (Jack) 403, 404, 406, 407, 409
 Lipperhey, Hans 189, 190, 192-194
 Lo, Y.C. 660
 Lock, Judy 680, 683
 Lodewijk XIV, koning 258, 262, 265, 266, 268-270, 303, 306
 Lodewijk de Vrome 85
 Lotharius 85
 Loudon, James 361, 362
 Lubbers, Ruud 556, 647
 Luis, Jacob 257
 Luns, Joseph 578-581, 601, 602
 Luxemburg, Rosa 484

 Maanen, Cornelis Felix van 353
 Machiavelli 373
 Maertens, Grietje 274
 Maheu, Jacques 257, 258

 Mahmoud Bey 348, 349
 Maire, Jacob le 247, 249-252
 Maistre, Joseph de 375
 Malet, Marian Dora Spalding, Lady 335
 Mansfeldt, Wicher A.E. 448, 449, 451, 452
 Mansfeldt-de Witt Huberts, Petronella 451
 Manson, Cobben 323
 Mao Zedong 479, 483, 484
 Marconi, Guglielmo 466, 467, 490
 Maréchal-Le Pen, Marion 370
 Margaretha, bordeelhoudster 117
 Marggrafe, Christian 213
 Marggrafe, Georg 208-213
 Maria, slaafgemaakte 249, 250
 Maria van Bourgondië, hertogin 164
 Maritimus, Titus Flavius 73, 74
 Marius, Simon 191
 Marr, Wilhelm 548
 Marrel, Jacob 203, 290
 Martens, Mari 680, 683
 Martens Cloet, Jacob 273
 Mary Stuart 306
 Mathilda, dochter Theophanu 99
 Matthews, Connie 614, 618
 Matthias, aartshertog 162
 Mattua, Bataaf 62
 Maurits, stadhouder 189, 190, 340
 Mehmet II, sultan 122
 Meilink-Roelofs, Marie Antoinette Petronella 495
 Menon, K.P. Padmanabha 495
 Mentzel, Otto Frederick 245
 Merian, Caspar 290
 Merian, Maria Sibylla 290-295
 Merian, Matthäus 290
 Merian jr., Matthäus 290
 Metius, Adriaan 194
 Metius, Jacob 193, 194
 Metternich, Klemens von 375
 Meulenbelt, Anja 614
 Miller, James (Jimmy) 461-463
 Mitofsky, Warren 555
 Modestinus, Herennius 250
 Mohammed 135, 137-140, 522
 Monet, Claude 433
 Monk, Christine 683
 Mononutu, Arnold 496
 Monte di Croce, Riccoldo da 137
 Montesquieu, Charles de 371
 Morris, Robert 329

- Morris, Thomas 329
 Mulder, Joseph 294
 Mulier, Pim 367, 368
 Mulisch, Harry 606
 Muller, Hendrik 419
 Munnik, Len 689
 Münzenberg, Willi 514
 Murray, Alexander 152
 Musurus, Marcus 123, 124, 126

 Nak, Piet 609
 Napoleon Bonaparte 374
 Nathan, F. 452
 Neercassel, Johannes van 171, 263
 Nehru, Jawaharlal 514, 577-582
 Nepveu, Jan 323
 Nero, keizer 66, 67
 Neter, Simon David 514
 Neven, Pieter 426
 Nevinson, Christopher 218, 219
 Newsome, Tom 464
 Nicolaas II, tsaar 693
 Nicolaas van Myra, heilige 94, 97-99
 Nieuwenhuijs, Wim 379
 Nijenhuis, Jaap 462, 463
 Niqūlāwus ibn Buṭrus al-Ḥalabī 221-226
 Nixon, Richard 649
 Nogent, Guibert de 137
 Nointel, Charles-Marie-François Olier
 markies de 269
 Nolens, Willem Hubert 372
 Normann, Wilhelm 500
 Nothomb, baron Jean-Baptiste 351-353, 355
 Noyon, Tarquinius 475
 Nuboer, Johannes Frans Willem 532, 533,
 535-537
 Nunningh, Jodocus Hermann 40

 Oling, Andries Willem 320, 321
 Oltmans, Willem 602
 Ool, Jan van 255, 258
 Oosterwijk, Bram 418
 Opland 628
 Orbán, Viktor 370
 Ortega y Gasset, José 590
 Os, Petrus van 142, 143, 146
 Otto II, keizer 94, 95
 Otto III, keizer 95, 99
 Outremeuse, Jean d' 79
 Ovalle, Alonso de 230

 Pahud, Charles Ferdinand 380
 Pandit, Vijayalakshmi 577, 580
 Panikkar, Kavalam Madhava 492-497
 Panser, Hendrik 273
 Panser, Joannes 273
 Pape Jan 136
 Parris, John 218
 Pataj, A. 452
 Patel, Vallabhbbhai 515
 Pauli, Simon 211
 Paulowna, prinses Anna 331, 332, 334
 Peereboom, Robert 506-509, 511
 Peeters, John 218
 Pell, John 224
 Perizonius, Jacob 127
 Peter de Grote, tsaar 295
 Petillius Vindex, Gaius 64, 66, 67, 69
 Pétis de la Croix, François 266-268
 Petiver, James 294
 Petrarca, Francesco 123, 131
 Petrus, heilige 76, 78
 Pheterson, Gail 655
 Philips, Anton 468
 Philips, Gerard 468
 Pia, Maturinia 62, 67
 Pies, Willem 211, 213
 Pincoffs, Lodewijk 417-422
 Pinochet, Augusto 611, 626, 629
 Pippijn II 88, 90-92
 Pippijn III 77
 Pitt, William 375
 Plantijn, Christoffel 149
 Plectrude 90-92
 Plumwood, Val 568
 Pococke, Edward 221-223
 Polignac, Jules de 352
 Poliziano, Angelo 125, 126
 Polo de Albo Castro, Johannes 124
 Pompe van Meerdervoort, Johan 406
 Popo 323
 Poppo, bisschop van Utrecht 96
 Porcio, Nicolás 278, 280-282
 Porta, Giambattista della 191, 193, 194
 Post, Johannes 213
 Praag, At van 614, 616, 617
 Practijck, Jan 263
 Pré, Petrus de 309, 311
 Procula, Marcia 57-60, 62
 Pronk, Jan 611
 Pye, Edward 218

- Quarrel, Jan 217
 Quay, Jan de 602
 Quisthout, Jan van 135

 Raadt, Petrus de 364-366, 368
 Raak, Ronald van 371
 Ra'ana Liaquat Ali Kahn 578, 580
 Racine, Jean 341
 Radbod 87-93
 Rademacher, Franz 548
 Raganfrid, hofmeier 91, 92
 Rahmah el Yunusiyah 522
 Raphelengius, Franciscus 222, 226
 Raule, Benjamin 216
 Rave, Christian 221-223, 225, 226
 Redegis, Godschalk 110, 113
 Reede tot Drakenstein, Hendrik Adriaan
 van 494
 Reeuwijk, Erhard van 153
 Referik, ontginningsexpert 103
 Remarque, Erich Maria 508, 509
 Rembrandt van Rijn 57, 68, 695
 Rep, Jelte 614
 Requesens, Luis de Zúñiga y 164
 Rescius, Rutger 124
 Reynolds, Jack 463
 Rhemrev, Johan Leendert Tammerus 561
 Riebeeck, Jan van 241, 242, 246
 Rijk, Huibrecht van 322
 Rijke, Johannes de 406-409
 Rijkens, Paul 602
 Rijkens, Roelof Gerrit 365, 366, 368
 Rimbaud, Arthur 433, 435
 Robinson, Tjalie 587-590, 592
 Roland Holst, Henriette 514, 517, 524, 579
 Romana, Batavinia 62
 Romein, Jan 495
 Roosevelt, Franklin D. 552
 Rooy, Piet de 371
 Rosales, Diego de 230
 Rovenius, Philippus 167, 169-171
 Rumphius, Georg 201, 208
 Russell, Elisabeth Anne, Lady 335
 Rutgers, Sebald Justinus 572, 579
 Rutte, Mark 676
 Ruysch, Frederik 293, 295
 Ruyter, Michiel de 695

 Sachariassen, Johannes 194
 Sagoyewatha (Red Jacket) 329

 Said, Rasuna 519, 520, 524
 Salinas y Córdoba, Diego de 230
 Samsin-Hewitt, Muriel 288
 Santen, Sal 481, 484
 Sarasin, Paul 528
 Sarnoff, David 467
 Satua, Bataaf 62
 Saturninus, Lucius Antonius 59
 Scaliger, Josephus Justus 126, 222, 226
 Schaechterle, Karl-Heinz 489
 Schaefer, Jan 647
 Schaffelaar, Jan van 340
 Schalkwijk, J.C.C. 535, 536
 Schat, Peter 606
 Schermbeek, Pieter van 408
 Schimmelpenninck, Gerrit 330
 Schimmelpenninck, Rutger Jan 327
 Schmelzer, Norbert 554
 Schonenberg, Francisco 281, 282
 Schumacher, Peter 614, 616, 617
 Schurmann, Anna Maria van 291
 Schuyt, Kees 629
 Scott, James C. 595, 598
 Scott, Walter 342
 Sriver, Willem 110
 Seale, Bobby 617
 Seba, Albertus 295
 Seben, Karel van 509
 Selim II, sultan 155
 Sennert, Daniel 211
 Sergius, monnik 139
 Septimius Severus, keizer 70-74
 Servatius, heilige 75-79
 Severus, Lucius Catilius 66
 Seyss-Inquart, Arthur 547
 Shakespeare, William 335
 Signac, Paul 434
 Silo, Gaius Erucianus 66
 Silvester, Constant 218, 219
 Silvester, Gilles 219
 Silvester, Nathaniel 219
 Singer, Peter 674
 Sitalsing, Sheila 357
 Sjahrir, Sutan 580
 Sluyter, Pieter 294
 Smit, Jochem Matthijs 319, 320
 Smith, John 345, 348, 349
 Sneevliet, Henk 479-484, 524
 Snellius, Rudolph 191
 Snouck Hurgronje, Christiaan 413

- Socrates 149
 Soebardjo, Achmad 515
 Soekarno 520, 580, 581, 600-602, 604
 Solms, Amalia van 171
 Sommelsdijck, Cornelis van 292
 Sommelsdijck, gezusters Van 291
 Son, Jos van 462
 Sophie van Oranje-Nassau 336
 Sorgdrager, Kees 650
 Spence, Jonathan 481
 Spengler, Oswald 590
 Speult, Herman van 198, 200
 Spinola, Ambrogio 190
 Spruyt, Bart Jan 371
 Staets, Henrico 281
 Stalin, Josef 479, 483, 513, 572, 607
 Stalpert van der Wiel, Cornelis 287
 Stanley, Henry Morton 421
 Stapel, Jan 551, 552, 554
 Staphorst, Jacob van 326, 327
 Staphorst, Nicolaas van 325, 327
 Starke, Anna 288
 Steenberg, Roelof 218
 Steenkamp, Piet 629
 Stephanus, auteur 79
 Stevers, Theo 627-629
 St. James, Margo 655
 Stoffers, Manuel 486
 Stokvis, Jozef Emanuel 562
 Stoope, Leonard van 220
 Stoopendaal, Daniël 294
 Straaten, Ernst Wilhelm van 449, 451
 Strijdholt, Coenradus 217
 Strucht, Pieter van 248-251
 Sun Yat-Sen 481, 482
 Sureia, Bataaf 62
 Swaan, Abraham de 185, 186
 Sweers, B.M. 553
 Sweers, familie 255, 256
 Sweers, François 255
 Sweers, gebroeders 256
 Sweers, Jacob 256
 Sweers, Jan 256
 Sweers, Paulus 256
 Swinden, Jean Henri van 194
- Tacitus 57, 232
 Tahiri, Khadija 682
 Tanggahma, Nico 604
 Tan Malaka 415
- Teenstra, Marten 286, 289
 Terlouw, Jan 649
 Thayendanega (Joseph Brant) 326
 Theocritus 125
 Theophanu, prinses 94-99
 Theudesinde, dochter Radbod 90, 91
 Theudoald, zoon Theudesinde en Grimoald 91
 Thieme, Marianne 673, 676
 Thijn, Ed van 554
 Thijsse, Jac. P. 527, 528
 Thorbecke, Johan Rudolph 375, 693
 Tienhoven, Pieter Gerbrand van 526-531
 Tijn, Gertrude van 547
 Tilanus, Arnold 667
 Titulescu, Nicolae 511
 Tjondronegoro v 391-393, 395, 396
 Tokoro-Hanasbei, Dorcas 601
 Tollens, Hendrik 338-344
 Torey, Phenehas 604
 Torquinius, Henricus Casparus 247, 249-251
 Tours, Gregorius van 76, 77
 Trajanus, keizer 71
 Tresel, Daniel 254
 Tresel, Samuel 254
 Trévache, Eustache 257
 Troelstra, Pieter Jelles 517
 Troper, Morris 547
 Trotski, Lev 479, 480, 483, 484
 Tyrus, Willem van 136
- Uffenbach, Zacharias von 294
 Uyl, Joop den 490, 553, 556, 627, 629
- Vagatra, Bataaf 62
 Valentianus 250
 Valentijn, François 184, 298
 Valerius Maximus 149
 Vandescure, Michael 215
 Vanis, Meester 225
 Varenne, François la 179
 Velde, Esaïas van de 235
 Veldeke, Hendrik van 79
 Venbroek-Franczyk, Ela 133
 Venne, Adriaen van de 191
 Verkuy, J.A. 533, 534, 536, 537
 Vermeulen, Bram 633
 Verona, Guarino da 130
 Veth, Pieter Johannes 393
 Victoria, koningin 336, 401

- Videla, Jorge 631, 632, 636
 Vincent, Levinus 293
 Vingboons, Johannes 199
 Visser, Jan 654, 655
 Visser, Louis de 515
 Visser, Michiel 371
 Vitry, Jacob van 136
 Vlachië, Paul van 123
 Volkamer, Johann Georg 294
 Vollenhoven, Cornelis van 693
 Voltaire 373
 Vondel, Joost van den 68, 300, 335, 340
 'Vorst van Oss' 51, 53
 Vosmeer, Sasbout 170, 171
 Vossius, Isaac 225
 Vrede, Paul de 220
 Vries, Jan de, directeur 619, 621, 622, 624
 Vries, Jan de, president-commissaris 646

 Wadsworth, familie 329
 Wadsworth, James 329
 Wagener, Zacharias 210
 Waites, Harry 464
 Waldeck-Pyrmont, Emma van 331, 332, 335, 336
 Waldeck-Pyrmont, familie 335
 Waldeck-Pyrmont, Helene van 336
 Warner, Levinus 225, 226
 Wassenaer, Nicolaes Jansz. van 126
 Watson, Willem 219
 Weissmann, Bella 546
 Wens, Maria 247, 249-252
 Wertheim, Willem Frederik 607
 Wesseling, Henk 419
 Westerterp, Tjerk 490
 Weyer, Sylvain Van de 353-355
 Whyte, Jacob the 219

 Wijnkoop, David 515
 Wilhelmina, koningin 430
 Wilhelmina van Pruisen, prinses 331, 336
 Willach, Rolf 193
 Willem I, koning 332, 340, 351, 352, 355, 357, 359, 373, 436
 Willem II, koning 332, 334, 358
 Willem III, koning 334-336, 340, 361, 386, 388, 395, 401
 Willem III, stadhouder 239, 281, 306
 Willem-Alexander, koning 582
 Willem van Normandië 165
 Willem van Oranje 155-157, 170, 695
 Willem van Oranje-Nassau 335
 William III van Engeland, koning 281, 306
 Willibrord 88, 90-92
 Willink, familie 330
 Willink, Jan 326
 Willink, Willem 326, 327
 Witsen, familie 293
 Witsen, Nicolaas 293
 Witt, gebroeders De 272
 Witteman, Paul 556
 Womsiwor, Herman 604
 Wood, Paul 220
 Wright, Ada 516
 Wu Pei-Fu 482
 Württemberg, prinses Sophie van 331, 332, 334, 335

 Zeebout, Ambrosius 135-140
 Zimmerman, Leny 606
 Zimmerman, Louis 606
 Zoepf, Wilhelm 548
 Zola, Émile 433
 Zuidgeest, Marja 673
 Zweeden, Ton van 628